

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile İlişkileri İran Tarihçiliğinde (1918-1921 yılları)

Eynulla Medetli*

Giriş

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), onun dış politika faaliyeti, özellikle Türkiye ile ilişkileri, aynı zamanda Osmanlı Türkiyesi'nin, ondan sonra ise Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Azerbaycan politikası konusu, yaklaşık yüz yıldır İran tarihçiliğinde, bilimsel, siyasal nitelikli araştırmalarda, basın sayfalarında yer alan yazılarda tartışma konusuna dönüşerek farklı yönlerden değerlendirilmektedir. İlginçtir ki, bu kadar zaman geçmesine, olayların defalarca tarihçilerin, siyasetçilerin süzgecinden geçmesine rağmen, halen İran'daki merkezi ve yerel yayınlarda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ve faaliyeti, onun dış politikası, özellikle de Türkiye ile ilişkileri, ayrıca Türkiye'nin o zamanki Kafkasya politikası, Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliği ve mücadelesi, çeşitli düzeydeki araştırmacılar tarafından bilimsel olmayan analizlere tabii tutulmakta, bazı durumlarda ise amaçlı şekilde sahteleştirilmektedir. (1)

Bu tür bilimsel olmayan araştırmalara dolayı bir göz atarsak, Türk karşıtı, Azerbaycan karşıtı propagandalarda İran'daki bazı tarihçilerin, aynı zamanda Azerbaycan kökenli araştırmacıların daha fazla çaba sarf ettiğinin şahidi oluruz. Bu propagandalarda geçen yüzyılın birinci yarısında Tebrizli Ahmed Kesrevi, öncü rol oynamıştır. (2) Son onyıllıklarda bu çizgiyi Kesrevi'nin öğrencilerinden biri olan İnaletullah Rıza devam ettirmiş, bir dizi kitap ve makalelerinde Azerbaycan'a ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine aykırı olan, tamamen asılsız fikirler ve hükümler ileri sürmüştür. (3)

Bunlarla yanı sıra, son yıllarda Türk düşmanlığı ile bilinen bir takım Ermeni yazarların tarihi ve edebi eserleri de Fars diline çevrilerek İran'da yayımlanmıştır. Bu alanda en çok çaba sarf eden alimlerden biri, Türk soylu Kave Beyat'ır.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, A. A. Bakıhanov Adına Tarih Enstitüsü, Bakü/
AZERBAYCAN, emadatli@gmail.com

Kendi araştırmalarında daha çok göçmen Ermeni tarihi-siyasal edebiyatının, aynı zamanda Batı'da Türkiye Cumhuriyeti'nin, Atatürk'ün, 1918-1921 yıllarındaki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin faaliyetlerini sahteleştiren Ermeni ideologlarının etkisinde kalan bu tarihi, son yıllarda dikkati daha fazla çekmektedir.

Elbette, Türk tarihi ve Azerbaycan konusunda İnan'da zaman zaman zararlı bir okul geliştirilmiştir. Bu okulun vaktiyle öğretmenleri olduğu gibi, şimdi de öğrencileri vardır. Günümüzde de bir takım başabela kalem sahipleri, babalarının yolu ile giderek, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne, onun i ve dış politikasına ve kardeş Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerine gölge düşürmeye çalışıyorlar. Bu konu, önemli bir tarihi dönemi kapsadığı ve çok geniş olduğu için burada sadece son yıllarda dikkati daha fazla çeken birkaç eserden bahsedilecektir. Bunlardan biri, Kave Beyat'ın "Sovyetler'le Türkiye'nin Antlaşması: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağılması" makalesidir. (4) Bu büyük hacimli makale, 1918-1921 yıllarında Kafkasya'da, aynı zamanda Azerbaycan'da mevcut olan karmaşık tarihi-siyasi durumun bir takım İnan tarihçileri tarafından subjektif değerlendirilmesine ve amaçlı bir şekilde sahteleştirilmesine bir örnektir.

Müellif yazıyor ki, Mudros Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmüş olduğu durumdan yararlanan Müttefikler, Türkiye'nin Ermeniler yaşayan kısımlarını Ermenilere, batı arazilerini ise Yunanlılara vermeyi planlamışlardı ve İstanbul'da bulunan Osmanlıların (?) da bu planların önüne geçmek için gücü yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi ile ilgili Müttefikler arasında farklı görüşlerin mevcut olması, bazı "nasyonalist" glerin birleşerek mücadeleyle başlamasına zemin yaratmış oldu. (?) Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa'nın katılımıyla Direniş hareketi kuvvetli bir harekete dönüştü. Çok geçmedi ki, Mustafa Kemal Paşa, Direniş hareketinin öncüsü oldu.

Kave Beyat'ın ilk cmlerinden belli oluyor ki, o, hakkında bahsettiği konudan yeterince haberdar değildir. Onun yazdığı gibi, "nasyonalist" kuvvetler, Müttefiklerin farklı görüşlere sahip olması sonucunda değil, çok-çok önceleri demokratik, reformcu ve ulusal bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Bu konuda yeteri kadar bilimsel araştırma mevcuttur.

Makalede gösteriliyor ki, Sovyet devleti, henüz Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gelmeden önce bu hareketin önemini anlayarak, bunun Kafkasya cumhuriyetlerinin kaderine etkisiz kalmayacağını değerlendirdi. "İzvestiya" gazetesi yazıyordu ki, İngiliz, Fransız ve Alman emperyalistlerin etkisi altına düşen bu, nasıl derler,

“Kafkasya devletleri” neredeyse aynı hisleri paylaşan Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir mesafe oluşturuyordu. Richard G.Hovannisian'ın Ermeniler açısından yazılmış makalesine esaslanan yazara göre, Rusya, Türkiye'de işçi devriminin yapılmasına ve sovyetlerin oluşumuna ilgi gösteriyordu ve aslında, Rusya'yı Türkiye ile daha çok onların düşmanlarının ortak olması yaklaşıyordu. (5)

Osmanlı devletinin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasındaki olağanüstü rolünün üstünden sessizce geçen Kave Beyat, bu geniş yazısında bir defa dahi 4 Haziran 1918'de Osmanlı Türkiyesi ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında imzalanmış Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na vurgu yapmıyor. Genç Azerbaycan Devleti'nin birleşmiş Sovyet-Ermeni kuvvetlerine karşı 1918 yılının Haziran ayından aynı yılın Eylül ayına kadar sürdürdüğü mücadelede Türkiye'nin kritik rolünü göstermiyor. Sadece onu telkin etmeye çalışıyor ki, Türkiye'nin Azerbaycan olaylarına aktif katılımı, onun Rusya ile ilişkiler kurmak, gelecekte Rusya yardımlarından Azerbaycan üzerinden yararlanmak isteğinden ileri geliyormuş.

Kave Beyat belirtiyor ki, Mustafa Kemal Paşa, henüz Erzurum Kongresi'nde “kahraman Rus halkının” mücadele deneyimini Türklerin karşıdaki mücadelesinde “doğrudan egzersiz” olarak değerlendiriyordu. Bolşeviklerin 1919 yılının yazındaki başarılı operasyonlarını takip eden Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'yı Azerbaycan'a göndermişti ki, orada o, Nuri Paşa ile birlikte Bolşeviklerin yerli örgütü ile irtibat kursun. Burada K.Beyat'ın Nuri Paşa'nın henüz 1918 yılının Haziran ayından askeri birliklerle Azerbaycan'ın Gence şehrine geldiğini, onun Azerbaycan'ın istiklalinin güçlendirilmesi ve Bakü'nün Bolşevik-Ermeni işgalinden kurtarılması uğrunda mücadelelerde faaliyetini perdeleyerek, sadece Bolşeviklerle iletişime geçmek için gönderildiğini iddia etmesi bir daha onu gösteriyor ki, yazar, tarihi gerçeklere dayanmak düşüncesinden çok uzaktır.

Yine Hovannisian'ın makalesine dayanarak K.Beyat yazıyor ki, Mustafa Kemal Paşa, henüz Erzurum Kongresi'nde Türkiye'nin Kafkasya cumhuriyetlerine yaklaşımının temelini koymuştur. Güya, Mustafa Kemal Paşa demiştir ki, Türkiye'nin çıkarları, Ermenistan'ın mağlup edilmesini, Gürcistan'ın çekimsiz kalmasını ve Azerbaycan'ın Sovyet Rusyası'na dahil edilmesini gerektiriyor. Erzurum Kongresi'nin dökümanlarında bulunmayan, görüşümüze göre, esası da olmayan bu fikirler yazarın kendi fantezisi, veya onun kullandığı bilimsel literatürün etkisinin sonucudur.

Sahtekar Hovannisian'nın görüşlerini kendi görüşleri gibi takdim eden K.Beyat, Erzurum Kongresi'nin dökümanlarını esas almayı bile aklına getirmeden, tarihi gerçekleri bir kenara bırakarak devam ediyor ki, 1920 yılının Ocak ayında Müttefikler, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın istiklalietini fiilen tanıyınca Atatürk, ordu kumandanlarına verdiği fermanında belirtmişti ki, emperyalistlerin bu cumhuriyetleri güçlendirmekte amacı, Türkiye'yi Bolşeviklerden uzakta tutmaktır ve eğer bu plan başarılı olursa, Kafkas halkları güçlü sınırla bizim ülkemizin önünde durmuş olacaklar ve bu, Türkiye'nin direncini aşağı düşürecekler. Bu açıdan tavsiye etmişti ki, tüm mevcut kuvvetleri Doğu cephesine toplayarak bu engeli aşmak gereklidir. Kafkasya cumhuriyetlerinden, özellikle Azerbaycan'dan talep edilmelidir ki, Müttefiklerin planları karşısında kendi tutumlarını açık bir şekilde belirtsinler. Eğer Kafkas halklarının niyeti bize engel olmaksız, o zaman biz de onlara karşı Bolşeviklerle anlaşmaya varırız.

K.Beyat, Hovannisian'nın adı geçen makalesine dayanarak yazıyor ki, general Kazım Karabekir, 1919 yılının yazında, İngiliz askeri birlikleri Kafkasya'dan çekildikten sonra Nahçıvan'ın başkanlarının isteği üzerine Zengezur'un Ermenistan'dan koparılması (?) ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'a birleştirilmesi (?) ile ilgili faaliyetlerde bulunsa da, Atatürk'ün aksine, Kafkas cephesinde saldırıya geçmeyi değil, bu operasyonu gelen yılın baharında, Hazar Denizi'nin kuzeyinde buzlar eriyince, deniz yoluyla Kafkasya'ya çıkarılacak rus askeri birlikleri ile beraber hayata geçirmeyi daha doğru buluyordu .

Yazar, çok kaba bir hata yaparak, bu dönemlerde Zengezur'un güya Ermenistan'a ait olduğunu, Nahçıvan'ın da sanki Azerbaycan'a mensup olmadığını ifade ediyor. Üstelik, Mudros Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'dan çekilen Türkiye, tüm Kafkasya boyunca nasıl saldırıya geçebilirdi?

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın Nahçıvan'ın kaderi ile ilgili konuyu tartışmalarından, bundan sonra Nahçıvan'a gayri resmi olarak askeri birlik gönderilmesinden, bu Türk kuvvetlerinin 1921 yılının Martı'na, yani Moskova sözleşmesinde Nahçıvan'ın kaderi tamamen belirleninceye kadar kalmasından ve Azerbaycan topraklarının Ermeni işgalcilerinden savunulmasında fedakarcasına katılımından habersiz olan K.Beyat, Ermeni meslektaşının yazdıklarını tek tarihi gerçek olarak kabul etmeyi tercih ediyor. (6) Bu konuda Türkiye ve Azerbaycan kaynaklarına, diğer nüfuzlu uluslararası kaynaklara değil, sadece Ermeni literatürüne dayanarak yazıyor, Hovannisian gibilerle tam bir dayanışma sergiliyor. K.Beyat, Karabağ'da

Ermenistan devletinin teşviki ve yardımı ile Ermenilerin yaptıkları ayaklanmanın bastırılmasında yer alan Türk asker ve subaylarının faaliyetini de sahteletirmekten çekinmemiştir. O, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü korumak uğruna fedakarcasına savaşan, kahraman bir şekilde şehit olan Türk oğullarının kutsal niyetlerini karalayarak iddia ediyor ki, Karabağ'da savaşan Türk kuvvetlerinin amacı, Karabağ'ı, Zengezur'u, Nahçıvan'ı Ermenilerden temizleyip Türkiye'nin Rusya ile sınır bağlantısını sağlamaktır.

Makalede Hovannisian'a istinaden belirtiliyor ki, Rus Sovyet orduları Azerbaycan sınırına yaklaşırken Azerbaycan hükümetinin bazı üyelerinin Karabağ'daki 38 binlik orduyu oradan çıkarıp Rusya sınırına getirmek teklifi, öncelikle orada komutanlık yapan Halil Paşa'nın direnci ile karşılaşmıştı. Onun yazdığına göre, İngiliz komiseri binbaşı Luk, hatta Azerbaycan devletine böyle bir garanti veriyormuş ki, Azerbaycan, kendi askerlerini Karabağ'dan çıkarıp Rus ordusunun karşısına gönderebilir ve emin olabilir ki, Ermeniler bundan yararlanarak Karabağ ve diğer bölgelere saldırmayacaklar. Burada K.Beyat'ın ispat etmeye çalıştığı budur ki, güya, Türkiye, Rus ordularının kolaylıkla Azerbaycan'a girebilmesi için Azerbaycan askeri birliklerinin Karabağ'da tutulmasına çalışmıştır. Görüldüğü üzere, Karabağ'da ve Nahçıvan'da Azerbaycan hakimiyetini sağlamlaştırmak uğruna Türkiye devletinin bu reddedilemez faaliyetlerini de K.Beyat tamamen başka bir yorumla İran okucusuna takdim ediyor. Bakü'de bulunan Türk komünistlerinin faaliyetlerini Azerbaycan toprakları uğruna canlarını kurban vermekten çekinmeyen Türk askerlerinin faaliyetleri ile aynı tutuyor.

K.Beyat yazıyor ki, Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çöküşünden birkaç gün önce Lenin'e yazdığı mektubunda her iki ülkeyi emperyalistlere ve Kafkasya'da onlara el uzatanlara karşı ortak mücadeleye davet ederek belirtiyordu ki, Gürcistan'ı işbirliğine sevk etmeye hazırdır. Türkiye devleti, emperyalist Ermenistan devleti ile askeri operasyon yapmayı taahhüt ediyor ve Azerbaycan devletini de Sovyetler devletine birleşmeye zorlayacaktır (?).

Görüldüğü üzere, K.Beyat, hiç çekinmeden Atatür'ün Lenin'e malum mektubunu da Hovanesyan gibi yanlış takdim ediyor ve Türkiye'nin Kafkasya politikasının nereden kaynaklandığına vurgu yapıyor.

Eğer sonuca varsak, K.Beyat'ın makalesinde başlıca niyet, okucuda 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yıkılmasının Atatürk Türkiye'si ile Sovyet Rusyası'nın anlaşması sonucunda geliştiği düşüncesini yaratmaktır. Çevirisini yaptığı Ermeni yazarların kitaplarına (7) bağımlı kalan K.Beyat,

bu büyük hacimli makalesinde objektiflik adına bir defa dahi itiraf etmiyor ki, uluslararası emperyalizmin kısılcında boğulan genç Türkiye hükümeti, en tehlikeli komşusu olan Sovyet Rusyası'nın güneye ve doğuya doğru ilerlemesini durdurmak iktidarında değildi. Aynı zamanda, Sovyet Rusyası'nın yardımına ihtiyacı da vardı. Bununla yanı sıra, Türkiye, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, özellikle Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ'ın Azerbaycan'ın sınırları içinde kalması için müstesna faaliyet göstermiştir.

Nahçıvan'a askeri kuvvetler gönderilmesi, Nahçıvan nüfusunun Erzurum Kongresi'ne başvurusu üzerine Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa tarafından tavsiye edilmiş ve bu güçler sonuna kadar kendi kardeşlik borçlarını şerefle yerine getirmişlerdir.

Dikkate değerdir ki, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'nin Başkanı Neriman Nerimanov, Nahçıvan'ın korunmasındaki hizmetlerine göre Türkiye hükümetine şükranlarını belirterek Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kazım Karabekir Paşa'ya değerli hediyeler göndermişti. (8, s. 17-18) Türkiye'nin çabaları sonucunda Moskova ve Kars Antlaşmalarında Azerbaycan'ın çıkarları korunmuş, Ermenistan ve Gürcistan'la sınır sorunları hall edilmiştir. (9, s. 32)

Tam esas ve kararlılıkla söyleyebiliriz ki, dönemin tüm zorluklarına, kuvvetler oranının farklı olmasına rağmen, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, halkın Ermeni saldırısından korunması, Azerbaycan ile kardeşlik ilişkileri Türkiye'nin Kafkasya politikasında her zaman öncelikli sırada yer almıştır.

Hakkında bahsedeceğimiz ikinci makale, Yahya Şehid'inin "İki Azerbaycan Tarihine dair Bir Araştırma" makalesidir. (10) Makalesinde sadece geleneksel Ermeni yanlısı araştırmalara dayanan eski asker albay, Türkiye'nin Kafkasya, özellikle Azerbaycan politikasını tahrif ederek, onu tamamen farklı şekilde sunmaya çalışmıştır. (11) Yahya Şehidi yazıyor ki, Çarlık Rusyası kendi saltanatının sonlarında Pers Körfezi'ne, sıcak denizlere doğru el uzatıyordu, Osmanlı Türkleri ise kendi etkileri altında bir "birleşik İslam devleti" kurmak istiyorlardı. Bu amaçlar doğrultusunda, Bakü'de 1911 yılında "İslam partisi ve demokrat Müsavat" (?) partisi tesis edildi. Bu parti, her iki yönü: dini ve siyasi kapsıyordu ve esas amacı, Osmanlıların yönetimi altında birleşik İslam devleti ve milleti yaratmaktı (?). Parti, 1917 yılında "Türk federalistleri" ile birleşti ve "Türk Demokrat Federalist Müsavat Partisi" adlandırıldı.

Yazar hiçbir tarihi gerçeğe dayanmayarak yazıyor ki, I. Dünya Savaşı'na ve iç çekişmelere odaklanan Rusya, Kafkasya noktaları olan Ermenistan'ı, Gürcistan'ı,

Arran'ı ve Şirvan'ı bağımsız ilan etti ve Müsavat devletini yarattı. Bir yıl sonra Kafkasya'nın Arran bölgesi "Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti" ilan edildi ve Haziran ayında Gence'de kuruldu.

Görüldüğü üzere, yazar, tüm tarihi-bilimsel kaynakları bir yana bırakarak, Kafkasya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasını Rusya'nın adı ile bağlıyor. Azerbaycan tarihi-coğrafi bölgesini dile getirmekten kaçman yazar, Arran ve Şirvan'da Müsavat hükümetinin kurulmasını Rusya'nın hizmeti gibi ifade ediyor. Makalesinin isminde iki Azerbaycan'dan söz eden yazar, makalenin içerisinde Arran ve Şirvan'ın Azerbaycan olmadığını iddia ediyor. Kendi yanlış değerlendirmelerini haklı çıkarmak için Azerbaycan karşıtı ve Türk karşıtı görüşleri ile bilinen İnyayetullah Rıza'nın "Azerbaycan ve Arran" kitabına dayanıyor.

Adı geçen İnyayetullah Rıza, 1946 yılında Seyid Cafer Pişevari'nin başkanlığındaki Azerbaycan Milli Hükümeti çöktükten sonra Demokratlarla bir sırada Sovyetler Birliği'ne göç eden, fakat bu demokratlardan bambaşka bir hayat yolu geçerek Bakü'de, Moskova'da parti eğitimi alan, Sovyetler Birliği'nde uzun yıllar yaşadktan sonra İran'a dönen, burada uzun yıllar Kafkasya, Azerbaycan, Orta Asya Cumhuriyetleri alanında "uzman" olarak bilinen, birçok ülke, bölgesel ve uluslararası sempozyumlarda, aynı zamanda Atina'da Ermenilerin seminerinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ni karalayan bir şahıstır. Üstadı Ahmet Kesrevi'nin çizgisini devam ettirerek, uzun yıllar, çeşitli isimlerle yayınlanan kitaplarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin isminin, hem 1918 yılında, hem de şimdi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde kurama bir isim gibi verildiğini, bu yerlerin ve burada yaşayan halkın İran topraklarındaki Azerbaycan'la bağlantısının olmadığını telkin etmekle meşgul olmuştur.

Yahya Şehidi, sahte görüşlerine bilimsel süs vermek için Ahmet Kesrevi'den alıntı yapıyor. 1918-1920 yılları olaylarına Pehlevi rejiminin gözü ile bakan A.Kesrevi yazıyordu: "Bilmiyorduk ki, bizim Arranlı kardeşlerimiz, kendi toprakları için özgür hükümet yarattığında ve ona isim verdiğinde, ne için tarihi ve eski ismi bir kenara bırakarak Azerbaycan ismine el uzatmışlar. Bundan ne gibi bir fayda elde etmek niyetinde olmuşlardır? Bizim Arranlı kardeşlerimiz, ulusal ve özgür hayatının başlangıcında kendi memleketlerinin tarihine ve geçmişine o kadar hasar vurmuşlar ki, tarih henüz böyle şey duymamıştır". (12, s. 265)

Yahya Şehidi yazıyor ki, 1920 yılının başlarında Çarlık Rusyası çöktü, Bolşevikler yönetimi ele aldılar. Görüldüğü gibi, müellif hataya yapıyor, o, olayların 1917 yılında gerçekleştiğinden bile habersizdir. Müellif yazıyor: "Böylece, Kafkasya

yeniden Rusya'nın bir parçası oldu, bununla da Küçük Asya Türklerinin ve onların taraftarlarının niyetleri gerçekleşmedi. Bolşevikler Atatürk'ün teşvikiyle Arran ve Şirvan'ı işgal ettiler". Yahya Şehidi, burada Tahran'da yayınlanan "Ettelaat" gazetesinde Türkiye'nin "Hürriyet" gazetesine istinaden yazılan makaleye dayanarak aşağıdaki cümlelere dikkat çekiyor: "Türkiye Milli Meclisi üyesi Mezarçı'ye göre, Atatürk 70 yıl önce Samsun'da Rus generalleri ile görüşmüş 22 gün boyunca onlarla görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler Moskova Antlaşması'na yol açmıştır ki, bu gün bile o sözleşmenin bazı şartları ve ekleri tespit edilmemiştir". Yazar, yine Mezarçı'den alıntı yapıyor: "Bu anlaşma, Azerbaycan'ın (Arran) Sovyetler tarafından işgalinin temelini attı. Böylece, Atatürk, Azerbaycan'ı Rusların işgali altına düşürdü".

Yahya şehidinin tarihten habersizliği aşikardır. Çünkü Atatürk'ün Samsun'a çıkması Moskova Antlaşması'ndan yaklaşık iki yıl önce olmuştu ve o zaman bu anlaşma hususunda hiç bir düşünce yoktu. Aynı zamanda, o zaman Samsun'da Rus generalleri nerden bulunuyorlardı? Moskova Antlaşması, Azerbaycan'ın Sovyet Rusyası tarafından işgalinden yaklaşık on ay sonra imzalanmıştı ve Sovyet işgalinin temelini nasıl atabilirdi? Moskova Antlaşması'nın maddelerinin halktan gizli saklandığı hakkında Y.Şehidi'nin iddialarına gelince, bu sözleşmenin tüm koşulları ve ekleri Rus ve Türk dillerinde defalarca basılmıştır, burada açıklanmamış maddeler yoktur.

Yazar iddia ediyor ki, Şoureviler Müsavatçıların "Arran" ismini değiştirip "Azerbaycan" koymalarına göz yumdular ve Kafkasya'nın Arran ve Şirvan bölgeleri Azerbaycan olarak kaldı.

Yahya Şehidi ilave ediyor ki, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlılar Almanlarla işbirliği içerisinde idiler ve karara almışlardı ki, galibiyetten sonra Azerbaycan ve Batı İran'ın bir bölümü Osmanlıların yönetimine geçsin. Fakat Almanların ve müttefiklerinin yenilgisi sonucunda sadece bu niyet gerçekleşmemekle kalmadı, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu parçalandı, tüm batı memleketlerinde Osmanlı yönetimi kaldırıldı, Mustafa Kemal Paşa Atatürk, utandırıcı bir taahhüt aldı ki, bu yüzden tüm Arap toprakları İngiltere ve Fransa'nın yönetimine geçti, alfabe, başörtüsü ortadan kalktı.

Düşüncelerini özetleyen Yahya Şehidi, böyle bir sonuca varıyor ki, Arran'ın Azerbaycan adlandırılması gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Türkiye adlandırılması kabul edilmezdi.

Yukarıdaki satırları okuyan ve tarihle hiç uğraşmamış her kes, Yahya Şehidi'nin yalnızca belli bir ideolojik talimatla kaleme sarıldığını onaylar. Onun iddiaları bilimden, tarihi gerçeklerden ve mantuktan o kadar uzaktır ki, bilimsel eleştiriyeye bile layık değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve genellikle, dünya politikasıyla bağlantılı olduğunu kabul edemeyen yazar, aynı zamanda İmparatorluğun dağıntıları içerisinde yeni bir Türk Devleti kurmayı başaran büyük Atatürk'ün yadsınmaz tarihi hizmetlerini ve ileri görüşlü reformlarını da görmek istemediğini açık şekilde ifade ediyor.

İran tarihçiliğinde Azerbaycan'ın önemli stratejik noktası sayılan Nahçıvan'ın tarihi de incelenen konular arasında özel bir yer sahiptir. Bu konuyu ele alanlar içerisinde Ermeni yanlısı bazı İran tarihçileri, özellikle geçen yüzyılın 90'lı yıllarında önce Atina'da Taşnak Partisi'nin düzenlediği Sempozyum'da "Kafkasya'da pantürkizm" ile ilgili bir konuşma yapmış ve hem de "Ettelate siyasi ve eqtesadi" dergisinin 57-58. sayılarında "Türkler, Türkçülük ve Turançılık" konusunda makale yayınlamış İnayetullah Rıza'mı özellikle belirtebiliriz. (13, s. 57-58)

İnayetullah Rıza, 1992 yılında bilimsel danışmanı olduğu İran Dışişleri Bakanlığı'na ait olan ve üç ayda bir kere Tahran'da Farsça yayınlanan isimli derginin II sayısında yer alan makalesinde Nahçıvan'ın tarihini sahteleştirme adına özel bir çaba sarfetmiştir. (14, s. 220) Tahran'da İslam Maarifi ansiklopedisinde Şube Müdürü görevinde kendisinin bilimsel olmayan, sırf ideolojik yönlü eserleri ile Azerbaycan halkının teşekkülü ve Azerbaycan'ın tarihi coğrafyası konularını amaçlı bir şekilde tahrif eden bu başabela "Kafkasya uzmanı" özel sipariş ile yazdığı bir dizi kitap ve makalelerinde Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyinin birbiriyle tarihsel açıdan bir ilişkisinin olmadığını, Aras nehrinden kuzeydeki toprakların Arran'a ait olduğunu ve Azerbaycan sayılmadığını, oradaki nüfusun Selçuklularla gelmiş olduğunu, İran topraklarındaki "Azerilerin" ise Moğol-Türk istilası sırasında bu bölgede İlhanlıların politikasıyla türkleştirildiğini, onların, aslında, Fars kökenli olduklarını iddia ediyor.

İnayetullah Rıza, Nahçıvan'ın 1918 yılında Türk ordusu tarafından sözde işgal edildiğini, sonra İngiliz ordusunun Nahçıvan'ı "feth ettiğini" göstererek bu yılların olaylarını tamamen baş-ayak takdim etmiştir. Amacı da aşıkardır: Türk askeri birliklerinin kurtuluş misyonunu karalamak, Nahçıvan'ı 1918-1920 yıllarda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile hiçbir ilgisi olmayan, İran eğilimli bir bölge gibi takdim etmek.

Oysa, ADC Hükümeti'nin objektif nedenler yüzünden Nahçıvan'a gereğince yardım edememesinden dolayı 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Kongresi'nde Nahçıvan nüfusunun başvurusu üzerine Nahçıvan'ın Ermeni işgalinden korunması ve bölgeye yardım edilmesi özellikle müzakere edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın önlemleri doğrultusunda Türk askeri birlikleri bu bölgeye kardeşlik yardımı göndermiş ve Nahçıvan nüfusunun Ermeni zulmünden kurtulmasında bu ordu birimleri, tarihi hizmet sergilemişlerdi. (15)

Bölgeyi terk etmek zorunda kaldıklarında da, onun gelecek kaderini belirleyecek ileri görüşlü adımlar atmışlardı, burada küçük kontenjanlı Türk askeri birliği bulundurulmuş, hatta Bolşevikler Nahçıvan'ı işgal ettikten sonra, daha 8 ay o askeri birimler Nahçıvan'da kalmış, hem Türkiye ile mevcut II km sınır şeritini korumuş, hem de Ermeni tecavüzünün önlenmesinde yerel nüfusa yardım göstermişlerdi. (16, s. 4)

Türk ordu hisseleri, yalnız 1921 yılının 16 Mart tarihinde, Moskova Antlaşması ile Nahçıvan'ın kaderinin Azerbaycan'la bağlandığı tespit edildikten sonra bölgeyi terk etmişlerdi. Onlar bugün de halkımız tarafından minnettarlıkla anılıyorlar. 1918 yılı 30 Ekim tarihli Mudros Antlaşması gereği K.Karabekir Paşa, aynı yılın 1 Kasım tarihinde Nahçıvan'dan trenle Kars'a yola çıkmıştır. Mudros Antlaşması'nın koşulları Türkiye devleti, aynı zamanda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve onun ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan için çok ağır ve dayanılmazdı. Öyle ki, Kars'a doğru yola çıkan Karabekir Paşa, Mudros koşullarından rahatsız olarak şöyle demiştir: "Kırk yıllık esaretten 6 ay önce kurtulan ve Ermeni zulmünden ağır yaralar alan ... Türk-Müslüman nüfusunun yaşadığı bu bölgeler, biz, 1914 yılının sınırına çekilince yeniden Ermeni-Gürcü zulmüne maruz kalacaktır. Buna çareler düşünüp, önlemler almalıyız". (17, s. 106-107)

İnayetullah Rıza yazıyor ki, yabancı askeri birimlerinin Nahçıvan'a dahil olması, 1919 yılı 30 Nisan'da Nahçıvan nüfusunun büyük bir kısmının Nahçıvan'da İran konsolosluğu önünde toplanarak yeniden İran'a birleşmek istediklerini ileri sürmüsüne neden oldu. Gösteri birkaç gün sürdü. Nahçıvan ahalisi, hükümeti, yerel ordu komutanı ve saygın kişiler İran devletine, İran şahına, yabancı büyükelçilere, Amerika başkanına, Barış encümenine ve diğerlerine 12 kez telgraf vurup İran'a birleşmeyi talep etmişlerdi. Onlar hatırlatmışlar ki, aslında, İranlı ırkına mensup olup 92 yıldır zorla İran toprağından ayrı düşmüşlerdir". (14, s. 231)

Hiçbir kaynağa, süreli basına ve arşiv belgelerine dayanmayan bu abartılı bilgileri İ.Rıza, bilimsel bir temel olarak kabul etmektedir. Burada gerçek olan sadece bu idi ki, Nahçıvan'da bazı İran yanlısı kişiler mevcuttu. Bu da onunla ilgili idi ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nden gerekli yardımı alamayan, Ermeni tehlikesi ve İngiliz fitnesi ile tek başına olarak karşı-karşıya kalmış Nahçıvan'da çok karmaşık siyasi durum oluşmuştu. Ermeniler birkaç aylık sürekli hamlelerden sonra, 1919 yılı 3 Mayıs tarihinde Nahçıvan'a girmişlerdi. Her yerde saldırganca karşı kanlı savaşlar gidiyordu. Nihayet, Cafer Kuli Han, Kelbeli Han, Nahçıvan'daki Türk askeri bölümünün komutanı Halil Bey, halkı Ermenilerle eşit olmayan bir savaşa kaldırıp 30 Ağustos'ta Nahçıvan'ı Ermenilerden temizlemeyi başardılar. Bundan sonra Azerbaycan hükümeti, Samet bey Cemilinski'ni Nahçıvan bölgesinin general-valisi olarak adadı.

Ermeni işgalinin devam ettiği bir durumda, doğal olarak, Nahçıvan nüfusu hem İran'a, hem de Türkiye'ye yardım için başvurmalı olmuştu. Bu başvuru, İ.Rıza'nın iddia ettiği gibi, nüfusun İran tebeesi olmak arzusu değil, komşu Müslüman İran devletinden Ermeni saldırısına karşı yardım almak umudu ile ilgiliydi. Bu aylarda böyle bir yardım niyetiyle Nahçıvan'dan Tebriz'e, veliaht Muhammedhasan Mirza Gacar'ın yanına bir temsilci kadrosu gönderilmişti. (18, s. 124; 8, s. 17-18)

Aynı anda diğer bir grup, Erzurum'a, orada toplanacak Erzurum Kongresi'ne - Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile görüşmeye gönderilmişti.

Nahçıvan nüfusunun temsilcilerini kabul eden veliaht, Tahran'la müzakereler yaparak muteber bir resmi kadro oluşturmuş, özel bir fermanla Mirza Ali Heyet'i (Cevat Heyet'in babası) bu misyonun başında Nahçıvan'a göndermişti. M.A.Heyet, Nahçıvan'a gelmiş, durumla tanışmış, tekliflerle İran yönetimine düşüncesini belirtmiş, ondan sonra İran'dan Erivan'a Ermenilerle görüşmeler yapmak için temsilciler gönderilmişti. (17, s. 107)

Bu olaylardan önce de, bölgeyi korumak amacıyla bir takım adımlar atılmış, çeşitli hükümetler kurulmuştu. 3 Kasım 1918'de bu bölgede Aras-Türk Hükümeti kurulmuş, sonra bu hükümet Kars İslam Şurası denilen hükümete ilhak edilmiş, 17 Ocak 1919'da Güney-Batı Kafkasya Hükümeti ismiyle daha geniş kapsamda yeniden oluşturulmuş ve aynı yıl 12 Nisan tarihinde İngilizler tarafından varlığına son koyulmuştu. Bundan sonra Nahçıvan'ın yönetiminde ve savunmasında Nahçıvan Milli Konseyi önemli rol oynamıştı. (19, s. 56)

Belirtmek gerekiyor ki, İngilizler Azerbaycan'ın iç işlerine müdahale etmeyecekleri konusunda verdikleri vaatlerine rağmen, Nahçıvan'da yerel hükümetin işine müdahale ediyorlardı. Fırsattan istifade eden Ermeni daşnakları, Nahçıvan'ı ele geçirmek için çalışıyorlardı. Böyle bir durumda Nahçıvan'da oluşturulan kendini savunma komitesi, buradaki Türk askeri birlikleri ile beraber bölgeyi savunuyordu. Burada gerçek hakimiyet AHC'nin valisinden çok, yerel Han soyuna mensup idi. Fakat Nahçıvan'ı gerçek anlamda yöneten Cafer Kuli Han, silahlı ordu komutanı Kelbeli Han, ordu karargahı başkanı Hacı Hüseyinali Gurbanov ile geçmiş Aras Türk Cumhuriyeti yöneticileri arasında ihtilaf da vardı. Fakat Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti'nin gönderdiği temsilciler, bu ihtilafın ortadan kaldırılmasını başardılar ve böylece İngilizlerin Ermeni yanlısı politikasının karşısı alındı. Burada Nahçıvan'ın AHC'le birleşmesi hakkında rapor hazırlandı. (20, s. 67)

Görüldüğü gibi, en zor zamanlarda, yani Ermeni tecavüzü karşısında seçim yapmalıyken Nahçıvan halkı, İran ile birleşmeyi değil, AHC ile birleşmeyi tercih etmişti. Nahçıvan nüfusu, henüz o zaman kendi görüşünü böyle ifade etmiştir: “Bu halk, medeni devletlerin alevlerinden yok olmaya razı olur, fakat Azerbaycan'dan ayrılmaz”. (21, s. 40; 6, s. 66)

Yukarıda belirtilenler bir daha doğruluyor ki, en zor, hatta umutsuz durumlarda da Nahçıvan bölgesinde ne pahasına olursa olsun bölgeyi ve halkı Ermeni tecavüzünden korumak, Nahçıvan'ın Azerbaycan'a ait olduğunu savunmak her zaman öncelikli sırada olmuştur. İran'a veya Türkiye'ye yapılan başvurular, bölgeyi korumak stratejisinden kaynaklanan doğru adımlar olmuştur. Osmanlı Türkiyesi, kendisi de milli varlık mücadelesi verdiği ağır koşullarda kardeşlik yardımını esirgememiş, mümkün olan desteği göstermişti.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bu meselelerle ilgili tarihi kaynaklara dayalı değerli araştırmalar yapılmış, onlarca kitap, makale yayımlanmıştır. Bu dönemin ünlü araştırmacılarından Profesör-doktor İbrahim Atnur'un aşağıdaki bilimsel sonucu sahtekar tarihçilere en tutarlı cevaptır: “Türk liderler, Anadolu'da işgallere karşı mücadele ederken, onların temsilcileri Moskova'da hem Türkiye'deki hem de Kafkasya'daki Türklerin menfaatlerini koruma konusunda çok özverili ve ince hesaplara dayanan bir siyaset takip etmişlerdi. Bu anlamda Türkiye'nin günümüzde de mevcut olan Doğu sınırları korunmuş, Nahçıvan Türkiye himayesine alınmayınca, akıllı bir çözüm yolu olarak

Azerbaycan'a bırakılmış, ancak onu olası bir Moskova baskısından kurtarmak için de Antlaşma'ya bölgeyi "üçüncü" bir devlete bırakmamak koşulu eklenmişti". (22)

Üzülerek belirtmek gerekiyor ki, modern İran tarihçiliğinde bölgeyle ilgili bilimsel siyasi araştırmalarda, ayrıca kitle iletişim araçlarındaki analiz ve yorumlarda şimdi de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikası, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri yanlış yorumlanmaktadır. Fakat, görüldüğü üzere, bir takım İran tarihçilerinin bu dönem ait olayları, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini, aynı zamanda genel olarak Azerbaycan tarihini sahteletirmek girişimleri, özel siyasi amaçlara hizmet ediyor ve herhangi bilimsel zeminden yoksundur.

Kaynaklar

1. Beyat, Kave, “Sovyetlerle Türkiye’nin Antlaşması: Azerbaycan Cumhuriyeti’nin dağılması”, *Negahi-nou Dergisi*, No. 10 (1992); “İran’ın Ermenistan’ın Birinci Cumhuriyeti (1918-1921 yılları) ile İlişkilerine Bir Bakış”, *İran Dışişleri Bakanlığı’nun Orta Asya ve Kafkasya Çalışmaları Dergisi*, No. 24 (1999), s. 161-169; Cafer Cemşidi Rad. Nahçıvan’da Aras Cumhuriyeti, aynı yerde, s. 139-144; Ali Purcafer. *Kafkasya’nın Mahalli Hükümetleri (Gacarılar döneminde)* Tahran 1998; Yahya Şehidi, “İki Azerbaycan Tarihine Dair Bir Araştırma”, *Telaş* S. 11 (1997), No. 11 vd..
2. Kesrevi Ahmet, *Azeri ya Azerbaycan’ın Eski Dili*, Tahran 1316; *Azerbaycan’ın On Sekiz Yıllık Tarihi*, C I-II, Tahran 2537 (şahlık takvimi ile) vb.
3. Rıza İnanetullah, *İran ve Türkler Sasaniler Döneminde*, Tahran 1374; *Azerbaycan ve Aran (Albaniyaye Qafqaz)*, Tahran 1360.
4. Beyat Kave, “Sovyetler’le Türkiye’nin Antlaşması: Azerbaycan’da Cumhuriyeti’nin Dağılması”, *Negahe-nou*, S. 10 (1992).
5. Hovannisian Richard, “Ermenistan ve Kafkasya: Sovyet ve Türk İlişkilerinin Doğuluşu”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* (1993).
6. Medetli Eynulla, “Atatürk’ün Başkanlığında Erzurum Kongresi ve Nahçıvan Sorunu”, *Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu’nun Dökümanları*, Ankara 1998, s. 251-256; Nahçıvan 1918-1920 yıllarında. “Azerbaycan Tarihinde Nahçıvan” kitabı, Bakü 1996.
7. Afanasyan Serge, *Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan: İstiklalden Sovyet yönetiminin Kurulmasına kadar. 1917- 1923*, Tahran 1991.
8. Kırzioğlu Fahrettin, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991, s. 17-18;
9. Kurun K, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 1991, s. 68; Soysal, İ., *Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları*, 1. cilt, s. 32.
10. Şehidi Yahya, “İki Azerbaycan Tarihine Dair Bir Araştırma”, *Telaş*, S. 11 (1997).
11. Minassian Ter, Anahid, Hovanassian Richard, DOM Pol ve Şaker Hüsrev, *Modern Tarihte Kafkasya*, Tahran 1371.
12. Kesrevi Ahmet, *Adı Kaybolmuş Hükümdarlar*, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1335, s. 265.

13. Rıza İnaletullah, "Torkan, Türkçülük ve Turançılık", *Mecelle-ye Ettelaate Siyasi ve Eqtesadi*, S. 57-58.
14. Rıza İnaletullah. "Cumhuri-ye xod- moxtare Nəxcivan", *Motaleate Asya-ye Merkezi ve Qafqaz*, S 2 (1992).
15. Baykal, SITKI Bekir, *Erzurum Kongresi'nin 50. Yıldönümüne İlişkin Belgeler*, Ankara 1969.
16. Ünüvar Veysel, *İstiklal Harbinde Bolşeviklerle 8 Ay*, İstanbul 1948, s. 4.
17. Medetli Eynulla, *Nahçwan 1918-1920 Yıllarında, Azerbaycan Tarihinde Nahçwan*. Bakı 1996, s. 106-107; Medetli. E. ve İsmaylova, N. Heyet Ailesi ve Nahçivan, "Doktor Cavat Heyet" kitabı. "Azernesır", Bakü 1995, s. 124;
18. Kırzioğlu Fahrettin, *Kazım Karabekir*, Ankara 1991, s. 17-18.
19. Hacıyev Aydın, *Kars ve Aras Türk Cumhuriyeti Tarihinden*, Bakı 1994, s. 56.
20. Kasımov Abutalıb, *XX. Yüzyılda Nahçwan'da Ermeni-Azeri Çelişkileri, Azerbaycan Tarihinde Nahçwan*, Bakü 1996, s. 67.
21. Medetli Eynulla, "1918-1921 Yıllarında Nahçivan'ın Korunması Uğruna Türkiye'nin Mücadelesi", *XII Türk Tarih Kongresi'nin Dökümanları*, Ankara 1994, s. 40); Medetli Eynulla, "Atatürk'ün Önderliğinde Gerçekleştirilen Erzurum Kongresi ve Nahçivan Meselesi" *III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu'nun Dökümanları*, Ankara 1995, s. 66.
22. Atnur İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine kadar Nahçwan (1918-1920)*, Ankara 2001.

